

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

УДК 94 (477:330.34:62)

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/4.39>

Добровольська В.А.

Херсонська державна морська академія

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я ЯК ЧИННИК САМООРГАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ТЕХНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті в межах окресленого хронологічного періоду досліджено соціально-економічні процеси, що відбувалися на Півдні України в пореформений період, і вплив на них діяльності наукових осередків і товариств. З'ясовано, що означена проблема практично не досліджена сучасними науковцями. У дослідженні проаналізовано архівні матеріали, що містять річні звіти з питань організації та діяльності Миколаївського й Одеського осередків Російського технічного товариства. Установлено, що в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. суттєво зростає роль Півдня України в соціально-економічному житті Російської імперії. Організація Миколаївського й Одеського відділень Російського технічного товариства сприяла розвитку техніки й промисловості в регіоні, спрямовувала результати науково-технічного прогресу на забезпечення запитів промисловості Причорномор'я. Діяльність науково-технічних товариств цього періоду мала велике теоретичне й прикладне значення. Самоорганізаційні процеси в науковому й технічному середовищі міст Миколаїв та Одеса створили умови для вільного розвитку виробничих сил Причорноморського регіону, підвищення рівня його промислового розвитку й поширення наукових і технічних знань. Сформульовано узагальнювальні висновки: реформи другої половини ХІХ ст. у Російській імперії сприяли поступальному розвитку промисловості й транспорту Причорномор'я. Тут сформувався потужний індустріальний комплекс, відбувалося кількісне зростання інженерно-технічної інтелігенції, що відіграло визначальну роль у соціально-економічному житті його суспільства. Організація науково-технічних товариств сприяла централізації творчого потенціалу інженерної еліти на півдні Російської імперії, що мало позитивний вплив на його соціально-економічний розвиток.

Ключові слова: Північне Причорномор'я, Миколаївське відділення Російського технічного товариства, Одеське відділення Російського технічного товариства, Одеське товариство інженерів, техніків та архітекторів, професійно-технічна освіта.

Постановка проблеми. В останні десятиліття науковий дискурс в Україні активно звертається до низки явищ, пов'язаних із періодами господарської модернізації, становленням національної економіки й промисловості. До наукового обігу залучено й ґрунтовно проаналізовано чимало нових фактів соціально-економічного розвитку Причорноморського регіону другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Разом із тим і до тепер залишається чимало проблем, які з певних об'єктивних чи суб'єктивних причин продовжують перебувати поза увагою науковців. Серед них самоорганізаційні процеси в технічному середовищі окресленого періоду, що впливали на соціально-економічне становище

Півдня України в пореформений період. Особливої уваги заслуговують регіональні осередки науково-технічних товариств, що були залучені в цих процесах. В їхньому середовищі відбувалася основна концентрація науково-технічної та інженерної думки, розв'язувалися питання актуалізації розвитку провідних галузей промисловості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія науково-технічних товариств дореволюційної Російської імперії та їх вплив на соціально-економічний розвиток окремих регіонів радянською історіографією належним чином не досліджена. Перевага надавалася лише товариствам Москви й Петербургу, їх периферійні відділення випадали

з поля зору радянських дослідників. Це звузило об'єктивність аналізу економічного, наукового й культурного розвитку як Російської імперії в цілому, так і її колишніх складових частин, які нині виступають незалежними державами [19, с. 156]. Значним здобутком для історії технічної науки став доробок М.Г. Філіппова [22]. У його праці подано ґрунтовний аналіз діяльності науково-технічних товариств Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. Автором викладено передумови їх виникнення, досліджено структуру й наукову діяльність, розглянуто вплив осередків на розвиток провідних галузей промисловості.

Сучасна історіографія у своєму арсеналі має низку наукових праць [1–6; 14; 16], в яких досліджено історію створення та діяльності науково-технічних товариств, у тому числі й Імператорського Російського технічного товариства, не лише в Петербурзі та Москві, а й в інших містах і регіонах Російської імперії. Діяльність перших інженерних зборів і товариств імперії розкрито в дослідженні В.С. Савчука. Зокрема, автор дослідив перші спроби інженерної еліти українських міст Миколаєва й Одеси об'єднати інженерів Півдня Росії [19]. Однак вплив самоорганізаційних процесів, що відбувалися в технічному середовищі другої половини XIX – початку XX ст., на соціальний і промислово-економічний розвиток Північного Причорномор'я практично не досліджений науковцями. В їхніх працях знаходимо лише побіжні згадки стосовно цієї проблеми.

Постановка завдання. Натепер існує нагальна потреба дослідження впливу науково-технічних товариств в Україні на її промисловий і господарський розвиток у пореформений період, особливостей розв'язання теоретико-практичних проблем, залучення науковців і практиків до розв'язання проблем соціально-економічного й культурного розвитку регіонів. Тому **метою статті** є дослідження впливу діяльності науково-технічних товариств на стан соціально-економічного розвитку Північного Причорномор'я другої половини XIX – початку XX ст. Безпосереднім об'єктом для дослідження ми обрали Миколаївське й Одеське відділення найбільшого на теренах України й Російської імперії того часу Російського технічного товариства.

Важливим джерелом дослідження питань організації та діяльності Миколаївського й Одеського осередків науково-технічного товариства є їх річні звіти, що відклалися у фондах регіональних архівних установ або в збірниках праць товариств. Цінність таких матеріалів для нашого дослідження полягає у фактажі представленого матеріалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історії України друга половина XIX ст. характеризується глибокими змінами в усіх сферах життя. Якісних характеристик вони набувають і в промисловому розвитку. Промисловий переворот в українських землях, що належали Російській імперії, розпочався в 30–40-х рр. XIX ст. і тривав до скасування кріпосного права в 1861 р. Його результатом стало кількісне та якісне зростання промислових підприємств. Основою промислової революції став технічний переворот, який приніс із собою нові технології, нові галузі виробництва, машинне виробництво, парові двигуни. Поступово формувалася спеціалізація районів із виробництва певних видів промислової продукції. Зростання попиту на метал покликало до життя металургійне виробництво й створення підприємств важкої промисловості.

Інтенсифікація промисловості в останній чверті XIX ст. сприяла нарощуванню виробництва сталі й чавуну. Ці тенденції мали позитивний вплив на розширення мережі залізниць. Спостерігалось бурхливе зростання електротехнічної промисловості, робилися спроби автоматизації окремих технологічних процесів. Механізація та електрика приходять в окремі галузі промисловості, транспорту й сільське господарство.

У цей час суттєво зростає роль Півдня України у внутрішній і зовнішній торгівлі Російської імперії. Цьому сприяє будівництво мережі залізниць та азовсько-чорноморські порти, роль яких тепер набувала особливого значення завдяки можливостям тривалої навігації. Інтенсифікація сільського господарства й стрімке зростання виробництва зерна стали поштовхом до розширення торговельного обороту портів і залізниць. Ключовими в усіх цих процесах Причорноморського регіону стають міста Херсон, Миколаїв, Одеса. Остання з боку соціально-економічного розвитку не мала собі рівних за темпами росту не лише в Східній Європі, а й у світовій урбанізації. Акумуляція в одеському порту й в місті товарної маси перетворювали місто на комерційну столицю півдня Російської імперії.

Саме на півдні Російської імперії в другій половині XIX ст. спостерігається інтенсифікація та концентрація промислового виробництва. Це зумовило в регіоні значну потребу у фахівцях з інженерно-технічних спеціальностей. Фактично технологічний прогрес поставив завдання підготовки кваліфікованих кадрів, особливий акцент робився на технічну освіту [17, с. 11]. Значна частина інтелігенції, вчених, інженерів, які були знайомі з досвідом проведення політики індустріалізації в країнах Західної Європи й тією новою роллю, яку

стала відігравати наука в промисловому розвитку, ставила перед собою завдання використати такий досвід для технічного, економічного й культурного розвитку України. У зв'язку із цим, починаючи з другої половини XIX ст., відбувається становлення теорії та методики технічної освіти як самостійної галузі технічних знань.

У середовищі інженерно-технічної інтелігенції з'являється потреба фахової комунікації, обміну думками й колективного розв'язання назрілих проблем. Російські й українські вчені, інженери зробили цілу серію винаходів і відкриттів у різних галузях науки й виробництва. Цим були створені сприятливі умови для формування наукових товариств. В Одесі ще в 1864 р. розпочало свою активну діяльність Товариство інженерів, техніків та архітекторів. Головними ідеями його діяльності ставали питання набуття нових знань у будівництві, механіці й гірничій справі, сприяння професійно-технічній освіті [16, с. 94]. Аналіз архівних документів дозволяє стверджувати, що Одеське товариство інженерів, техніків та архітекторів було фактично одним із перших у Російській імперії науково-технічним товариством [7, арк. 3].

Реформи другої половини XIX ст. в Російській імперії оголили цілу низку проблем соціально-економічного характеру, долати які взялися не лише державні органи, а й громадські організації. У цей час господарська й наукова сфери шукали шлях до реалізації власних інтересів через об'єднання представників науки й промислово-землевласницького майна. Стрімкий промисловий розвиток спонукав до розгортання бурхливої діяльності Російського технічного товариства (далі – РТТ), створеного в Санкт-Петербурзі в 1866 р. [22, с. 8]. РТТ ставило за мету «сприяти розвитку техніки й технічної промисловості в Росії, втіленню в життя наукових досягнень, популяризувати теоретичні й практичні знання [21, с. 3]. Статутом РТТ були передбачені й основні напрями його діяльності: хімічне виробництво, металургія, механіка, машинобудування, архітектура, гірська майстерність, суднобудування, морська техніка, виробництво зброї. Визнання, завойоване цим товариством у прогресивної громадськості на ниві розробки питань науково-технічного розвитку, висунуло його в кінці 1880-х рр. на роль всеросійського громадського центру, навколо якого групувалися вчені, інженери, педагоги, громадські діячі.

Російське технічне товариство об'єднало у своїх лавах кращих представників наукової та технічної інтелігенції того часу, розгорнуло свої відділення в різних регіонах і містах імперії. Регіональні осе-

редки стали своєрідними дослідницькими центрами, які зробили значний внесок у розвиток вітчизняної науки й техніки в усіх регіонах Російської імперії останньої чверті XIX – початку XX ст. РТТ мало близько сорока своїх відділень. Це була досить розгалужена й дієва система філій, які співпрацювали досить злагоджено й результативно.

Організація відділень Російського технічного товариства в 1869 р. у Миколаєві й у 1871 р. в Одесі мала сприяти розвитку техніки й промисловості на Півдні України, спрямуванню результатів науково-технічного прогресу на забезпечення запитів промисловості Причорноморського регіону. Один із перших радянських дослідників діяльності Імператорського Російського технічного товариства М.Г. Філіппов зазначав: «Негайна потреба в задоволенні запитів промисловості у зв'язку з місцевими умовами виробництва й відсутністю спеціальних державних установ, де подібні проблеми могли б знайти цілковите вирішення, стали причиною відкриття декількох відділень на Півдні Росії» [22, с. 14]. Регіональні відділення РТТ мали великий стимулювальний вплив на розвиток вітчизняної науково-технічної думки й інженерної творчості. Разом із тим ця діяльність сприяла зміцненню позицій українських промисловців, відповідаючи їхнім інтересам, пов'язаним із розширенням технічних можливостей, нарощуванням потужностей, ефективним інвестуванням коштів, і тим самим об'єктивно служила підйому промислового виробництва Причорноморського регіону.

Одним із перших відділень РТТ в Україні було відкрито Миколаївське відділення. Йому передувало створення тут ще в 1864 р. осередку інженерів-механіків флоту для обміну знаннями й досвідом у своїй справі. Миколаївське відділення створювалося в складі трьох відділів: механічного, хімічного й морського. До їх складу входили офіцери корпусу інженерів-механіків, офіцери флоту, інженери-суднобудівники. Головними напрямками діяльності визнавалися прикладна механіка, сільське господарство, геологія та мореплавання. Пріснувало Миколаївське відділення РТТ до 1872 р. і змушене було припинити свою діяльність через матеріальні й організаційні проблеми [3, с. 81]. Лише в 1893 р. відділення в Миколаєві знову запрацювало й оновило напрями своєї роботи. Пріоритетними тепер для його членів стали питання хімічного виробництва, металургії, механіки, машинобудування, будівництва й архітектури, суднобудування та електроніки [18, с. 4].

Одеське відділення РТТ було створено в 1871 р. і складалося з будівельного, архітектурного,

хімічного, механічного, гірничого, морського, військового, фотографічного, постійної комісії з технічної освіти, фабрично-заводського, санітарно-технічного, електротехнічного підвідділів і підвідділів повітроплавання та автомобільної справи [8, арк. 17]. Відділення йшло в ногу з прогресом, а його структура вказувала на актуальні напрями розвитку причорноморського регіону й засвідчувала амбітні плани в питаннях його модернізації.

Програма діяльності відділень рівноцінно переслідувала як наукові інтереси, так і практичні завдання задля розвитку вітчизняної техніки й промисловості. Основним внеском у технічний і соціально-економічний розвиток Півдня України стали перевірки членами товариств технічних проєктів або їх безпосереднє виконання. Обсягу завдань відділень науково-технічних товариств Півдня України відповідав вагомий запас засобів для їхнього досягнення, зокрема науковий потенціал, співпраця з іншими технічними товариствами й російським урядом, запозичення іноземного досвіду тощо. Члени товариств сприяли усуненню розриву між наукою та виробництвом, запровадженню новітніх досягнень науки й техніки в промисловість і будівництво.

Окрім гуманітарного спрямування своєї діяльності – проведення різноманітних читань, з'їздів, конференцій, публічних лекцій і виставок, сприяння розвитку технічної освіти, створення бібліотек, – діяльність Миколаївського й Одеського відділень Російського технічного товариства мала й практичні завдання та відбивала потреби промислової буржуазії, задовольняла їх промислово-економічні питання.

В історії Миколаєва практично не можливо знайти об'єкта, створеного в другій половині XIX – на початку XX ст., який би пройшов повз увагу місцевого відділення РТТ. Зокрема, його члени допомагали в модернізації інфраструктури міста, сприяли його промислому розвитку. Окрім технічних доповідей його членів на замовлення урядових установ, міської думи й приватних осіб, здійснювалося інспектування будівництва й функціонування низки промислових об'єктів, зокрема елеватора, комерційного порту, адміралтейства, Харківсько-Миколаївської залізниці. Інспектувалися проєкт і кошторис на облаштування міського водогону, проєкт будівництва приміщення реального училища тощо. Саме членами Миколаївського відділення РТТ підіймалося питання будівництва в місті суднобудівного й машинобудівного заводів, обговорювалися проблеми створення нової системи розпізнавальних вогнів на судах тощо

[3, с. 82]. Реалізація цих та інших проєктів за підтримки членів Миколаївського відділення РТТ дала можливість перетворити місто на центр кораблебудування на Півдні України.

Члени Одеського відділення РТТ вивчали стан місцевої заводської промисловості, здійснювали її технічну експертизу. Для цього було створено фабрично-заводський відділ, який займався питаннями нагляду за роботою парових котлів на підприємствах і залізниці [8, арк. 12]. При відділенні діяли комісії з дослідження якості хімічних речовин і матеріалів, що використовувалися в машино- й приладобудуванні. Розвиток морських перевезень і портів вимагав від науковців відділення дослідження морських глибин, спонукав до вивчення питань способів пошуку і підйому затонулих суден, зобов'язував слідкувати за відкриттями й винаходами зарубіжних вчених, обговорювати наукові й технічні проєкти на своїх засіданнях.

Зростання ролі залізниці в промисловому розвитку регіону спонукало членів Одеського відділення РТТ до розроблення заходів з її модернізації. Зокрема, на засіданнях відділення розглядали питання можливості застосування телеграфного апарату на залізниці, оголошували конкурси на краще практичне керівництво для ремонту її рухомого складу, очищення колій від снігу, застосування винайденого контрольно-сигнального апарату для залізничних служб тощо [11, арк. 3].

З розвитком в Одесі промисловості й торгівлі зростали потреби в прискоренні будівництва, розширенні інфраструктури й забезпеченні порядку міста, поліпшенні його санітарного стану. Члени місцевого відділення РТТ були серед розробників проєктів спорудження Одесько-Дністровського водогону, каналізаційної мережі міста, проєктування дренажних систем, регулювання рівня води в лимані, застосування пожежної сигналізації, електричного освітлення вулиць, облаштування тротуарів тощо. Урбанізаційні процеси й будівельний бум у місті породили запит на діяльність комісії будівельного підвідділу з експертизи архітектурних проєктів, стану приміщень і будівель [10, арк. 10].

Крім того, в державі чітко розуміли, що доля промислової модернізації та подальший соціально-економічний розвиток не можливі без належного кадрового забезпечення. Значну частину відповідальності в розв'язанні цього питання також взяли на себе місцеві відділення РТТ. Вони долучилися до розробки теоретичних і практичних питань організації професійно-технічної освіти фабрично-заводських робітників, що відповідала б потребам та інтересам технічного прогресу країни. Наприклад,

у складі Одеського відділення РТТ діяла Постійна комісія у справах професійно-технічного навчання. За сприяння міністра народної освіти керівником комісії було призначено голову Одеського відділення РТТ, професора кафедри механіки Новоросійського університету В.М. Лігіна [20, с. 4].

Комісія розробляла питання змісту, методів та організації підготовки робітників, їх теоретичного й виробничого навчання, збирала й аналізувала всі відомості, що стосувалися досвіду розвитку професійно-технічної освіти в Російській імперії та за кордоном. Завдяки старанням комісії при Одеському відділенні РТТ запрацювали вечірні класи для робітників, Одеська школа десятників будівельної справи, курси для інвалідів Першої світової війни. У звітах Одеського відділення подавалася інформація про їх роботу, умови організації навчального процесу, педагогічне навантаження викладачів, матеріально-технічне забезпечення школи, склад учнівського колективу, дані про соціальний склад учнів та їхні гігієнічно-санітарні показники тощо. У звітах Миколаївського відділення детально описано функціонування вечірніх і недільних класів технічного креслення та малювання для дорослих ремісників у місті, зокрема матеріально-технічні умови, навчальний процес, кадровий склад, фінансова звітність за класами [11–13].

За весь період свого існування Миколаївське й Одеське відділення Російського технічного товариства зарекомендували себе як стабільні організації, які об'єднували у своїх рядах представників вітчизняної наукової та технічної інтелігенції. Їх головною метою було сприяння розвитку промисловості, транспорту й будівництву в Причорноморському регіоні, поширенню знань про досягнення науки й техніки в державі й за кордоном, а також промоція регіону на всіх рівнях.

Висновки. Реформи другої половини XIX ст. в Російській імперії сприяли поступальному розвитку промисловості й транспорту. Внаслідок капіталістичної модернізації впродовж другої половини XIX – початку XX ст. у Причорноморському регіоні сформувався потужний індустріальний комплекс, відбувалося кількісне зростання інженерно-технічної інтелігенції, що відіграло визначальну роль у соціально-економічному житті його суспільства.

Організація та діяльність інженерних і науково-технічних товариств були покликані до життя об'єктивними соціально-економічними умовами, які сформувалися в окреслений період: стрімкий розвиток південних регіонів держави потребував значної кількості підготовлених фахівців, що привело до значної концентрації представників передової науково-технічної інтелігенції. Організація науково-технічних та інженерних товариств сприяла також централізації творчого потенціалу інженерної еліти на півдні Російської імперії. Ініціаторами, засновниками й першими членами науково-технічних товариств Миколаєва й Одеси стали представники технічної інтелігенції, інженери, державні службовці й промисловці. Тому само собою стає зрозумілим, що науково-технічні товариства своє основне завдання вбачали в популяризації технічних знань, задоволенні потреб промисловості, підготовці кадрів, визначені пріоритетних напрямів розвитку науки й техніки загалом та економіки Причорноморського регіону зокрема.

Самоорганізаційні процеси в науковому й технічному середовищі міст Миколаєва й Одеси створили умови для вільного розвитку виробничих сил Причорноморського регіону, підвищення рівня його промислового розвитку й поширення наукових і технічних знань. Створення в цих містах відділень Російського технічного товариства активізувало науково-технічну громадськість до розвитку науки, техніки й промисловості Півдня України, сприяло становленню основних галузей промисловості, пошуку й використанню вітчизняної сировини. Діяльність відділень Російського технічного товариства в Причорноморському регіоні мала більш прикладний і практичний напрям, ніж центрального товариства. Членами Миколаївського й Одеського відділень РТТ ставали переважно керівники промислових підприємств та інженери, управлінці, які були безпосередньо зайняті на виробництві, фабриканти й заводчики, іноді – чиновники й професори закладів вищої освіти. З Миколаївським та Одеським відділеннями Російського технічного товариства пов'язуємо прискорення прогресу науково-технічних знань. Їм належить ключова роль у консолідації та формуванні традицій науково-технічної громадськості регіону.

Список літератури:

1. Гречкин В.Н. Русское техническое общество – популяризатор науки в России на рубеже XIX – XX вв. *Filo Ariadne*. 2016. № 1. С. 1–7.
2. Грицюта О.О. Роль механіко-будівного відділу Київського відділення Російського технічного товариства у розгортанні наукових досліджень в галузі залізничного транспорту : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.07. Київ, 2010. 20 с.
3. Гузенко Ю.І. Миколаївське відділення Імператорського Руського технічного товариства у 90-х рр. XIX ст. *Наукові праці*. 2006. Том 48. Вип. 35. Історичні науки. С. 80–84.

4. Демченко Т.П. Діяльність Київського відділення Російського технічного товариства (1870–1914). *Український історичний журнал*. 1981. № 9. С. 78–81.
5. Демченко Т.П. Культурно-просветительная деятельность отделений Русского технического общества на Украине в 1870–1914 годы : автореф. дис. ... канд. ист. наук 07.00.02. Киев, 1984. 24 с.
6. Демуз І.О. Науково-технічні товариства України кінця ХІХ – початку ХХ ст.: історіографія дореволюційного періоду. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2013. № 16. С. 23–28.
7. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). Ф. 333. Оп. 1. Спр. 1. 96 арк.
8. ДАОО. Ф. 333. Оп. 1. Спр. 5. 21 арк.
9. ДАОО. Ф. 333. Оп. 1. Спр. 15. 14 арк.
10. ДАОО. Ф. 333. Оп. 1. Спр. 67. 27 арк.
11. ДАОО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 113. 77 арк.
12. ДАОО. Ф. 127. Оп. 1. Спр. 15. 30 арк.
13. ДАОО. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 25. 28 арк.
14. Добрынина М.В., Лифинцев В.Д. Сотрудничество государства и гражданских институтов в сфере развития системы инженерного образования: конец ХІХ – начало ХХ вв. *Экономические и социально-гуманитарные исследования*. 2019. № 2 (22). С. 125–131.
15. Костомаров В.М. Из деятельности Русского технического общества в области машиностроения. Москва, 1957. 179 с.
16. Кушлакова Н.М. Науково-технічні об'єднання промислових регіонів України. 1870–1917 : монографія / дар. Є.І. Сокол ; відп. ред. В.С. Савчук. Павлоград : Арт-Синтез-Т, 2016. 587 с.
17. Оноприенко В.И., Щербань Т.А. Становление высшего технического образования на Украине. Київ : Наукова думка, 1990. 138 с.
18. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества за 1893 г. Николаев, 1894. 24 с.
19. Савчук В.С. Громадсько-наукові об'єднання: процедури типологізації. *Ейдос : альманах теорії та історії історичної науки*. Випуск 4. Київ, 2009. С. 153–162.
20. Самодурова В.В. История создания Одесского политехнического университета в публикациях местной периодики второй половины ХІХ – начала ХХ ст. *Biblio-Колегіум: електронне видання*. 2013. Вип. 7. URL: <http://minilib.onu.edu.ua/index.php/main/article/view/18/15> (дата звернення: 22.10.2020).
21. Устав Имперского Русского технического общества. Одесса: Типография «Энергия», 1912. 16 с.
22. Филиппов Н.Г. Научно-технические общества России (1866–1917 гг.) : учебное пособие. Москва, 1976. 214 с.

Dobrovolska V.A. SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE NORTHERN BLACK SEA REGION AS A FACTOR OF SELF-ORGANIZATIONAL PROCESSES IN THE TECHNICAL ENVIRONMENT OF THE SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURIES

The article examines, within the outlined chronological period, the socio-economic processes that took place in the South of Ukraine in the post-reform period and the impact of the activities of scientific centers and societies on them. It is found that this problem has not been studied by modern scientists. The archival materials containing annual reports on the organization and activity of the Nikolayev and Odessa branches of the Russian technical society are analyzed during the study. It is established that the role of the South of Ukraine in the socio-economic life of the Russian Empire is significantly increasing in the second half of the XIX – early XX centuries. The organization of the Nikolayev and Odessa branches of the Russian technical society promoted development of technics and the industry in the region, directed results of scientific and technical progress on maintenance of inquiries of the industry of the Black Sea region. The activities of scientific and technical societies of this period were of great theoretical and applied importance. Self-organizational processes in the scientific and technical environment of the cities of Nikolayev and Odessa created conditions for the free development of the productive forces of the Black Sea region, increasing the level of its industrial development and dissemination of scientific and technical knowledge. Generalized conclusions are formulated – reforms of the second half of the XIX century in the Russian Empire contributed to the progressive development of industry and transport of the Black Sea region. A powerful industrial complex was formed. Also, there was a quantitative growth of engineering and technical intelligentsia, which played a decisive role in the socio-economic life of its society. The organization of scientific and technical societies contributed to the centralization of the creative potential of the engineering elite in the south of the Russian Empire, which had a positive impact on its socio-economic development.

Key words: Northern Black Sea region, Mykolayiv Branch of the Russian Technical Society, Odessa Branch of the Russian Technical Society, Odessa Society of Engineers, Technicians and Architects, Vocational Education.